

Böhm Károly: Az ember és világa. Philosophiai kutatások. V. Rész: *Az erkölcsi érték tana.* Sajtó alá rendezte s a bevezetést írta: Bartók György. A Luther-Társaság kiadványai. Új sorozat VI. Budapest, 1928. 8-r. XXIII, 278. l.

Böhm Ethikájának és Esztétikájának a megjelenését régen vártuk s tudomásunk szerint, Bartók György gondos munkája következtében, a sajtó alá rendezett kéziratok is régen várják kiadójukat. Most végre előttünk áll az V. kötet, az *Ethika* s mi elismerésünket és hálánkat fejezzük ki úgy a sajtó alá rendező Bartók Györgynek, mint a kiadó Luther-Társaságnak, hogy „Az ember és világa” nagy rendszerének ez újabb oszlopa által hordozott csarnokába is beléphetünk s a szellemiség mélyebb ismeretének birtokába juthatunk.

A mű gondozását végző Bartók György részletes bevezetésében, Böhm kéziratai alapján, felmutatja azt az erkölcsfilozófiai fejlődést, amelyen Böhm Károly átment, míg végre az 1900–1901. években eljut Ethikájának a jelen kiadásban lévő feldolgozásához.

Az előttünk levő kötet kidolgozása hiányos, amint azt az egész mű koncepciójából, de különösen a 4. és 33. §§ -okból megállapíthatjuk. Így hiányzik a 13. oldalon felsorolt problémák közül az erények konstrukciója, a kötelességek párhuzama és az erkölcsi álláspontok s erkölcsfilozófiai irányok kritikája. Ezek a kérdések a mű IV., V. és VI. fejezeteit alkották volna. De hiányzik a III. fejezet egész II. szakasza is (az erkölcsi felfogás lélektani eredetéről).

A kidolgozott részek a következő képet nyújtják. Az egész mű prolegomenáját képezi „Az erkölcsi érték tana” c. rész, amely a problémával, a kutatás természetével és módszerével ismerteti meg. Megállapítja, hogy sem pozitív erkölcsant, sem az erkölcsök filozófiáját nem akarja adni. „En azért az *erkölcsant*hoz az erkölcsök *filozófiáját*, ezen filozófiához pedig *alappainak igazolását* követelem: amaz a tény, a második magyarázat, a harmadik e magyarázat igazolása s megbizonyítása.” „... én az *erkölcs filozófiájának ismeretelméleti igazolását keresem*: azaz keresem azon legmélyebb gyökérszálakat, melyekből az erkölcs filozófiája és maga az erkölcsiség kinőtt (3).” „A cél tehát nem az erkölcsi rendszer, hanem alapköveinek megválogatása, elkészítése a rendszer céljából.” „Nekünk nem az empiria változó tünetjeinek külső (sociologiai) törvényeire van szükségünk, hanem amaz örök törvényre, mely ezen metamorphosisokban nyilvánul s változatlan marad azok előre- vagy visszafejlődésében (8).” Ezeknek a tiszta ismeretelméleti szempontoknak megfelelően az *Ethika* tárgyát a következőképpen tagolja: 1. A becslés tárgyai általában, 2. az érték általános elmélete, 3. az erkölcsiség ismeretelméleti feltételei, 4. az erények konstrukciója, 5. a kötelességek párhuzama és 6. az erkölcsi álláspontok s erkölcsfilozófiai irányok kritikája. (13.)

Az I. fejezet: A becslés tárgyai általában. Ebben a fejezetben, általános értékelméleti szempontból, sok újat találunk, amit nélkülözünk az 1906-ban megjelent III. kötetben, valamint az 1912-ben megjelent IV. kötetben. T. i. új a szellemnek a térben és időben megjelent teremtményvilággal szemben elfoglalt értékelő magatartása, valamint a tetszés fajainak nagy különfélése. Megragadó erővel és nagy részletességgel vizsgálja az ásványi, növényi, állati és emberi alakok és jelentések hatását, valamint az ezek által kiváltott becselő ítéleteket. Egészen természetesen kapcsolja ezekhez a vizsgálódásaihoz a becslés fenomenológiáját, amelynek tetőpontját a Mózes és Jézus értékelésében mutatja fel.

A II. fejezet: Az érték általános elmélete. Ez a fejezet a III. kötet után újat nem ad s mégis sok tekintetben világosítólag hat annak értelmezésére. Aki a Böhm egyetemi előadásait hallgatta, tudja, hogy nagyon sok példával élt elvont okoskodásai megvilágosítására. Miután az előttünk fekvő könyv

első sorban egyetemi előadásai céljából készült, sok példát találunk, amelyek által az értékelés aktusai közvetlen értelmezést nyernek számunkra.

A könyv derekát a III. fejezet alkotja: Az erkölcsi érték hordozója s ismeretelméleti feltételei. Ebben az I. szakasz van kidolgozva, amelynek általános vizsgálódásai folyamán tárja elbénk az emberi cselekedet általános fogalmát, amelynek elemzése adja azokat az ismeretelméleti feltételeket, amelyek az erkölcsiség általános fogalma nyugszik. Mindenekelőtt éles kritikával zárja ki mindazokat a tevékenységeket, amelyek nem tartoznak a cselekedet fogalma körébe s állapítja meg, hogy „... a cselekedet csak a centrum uralmával kezd előállni: a *cselekedet olyan nyilvánulás*, mely az ember legfelsőbb fórumából veszi eredetét, vagyis a *cselekedet ezen legfelsőbb fórumnak nyilvánulása és nyilatkozata*.” (115–116.) A következőkben a cselekedetnek a centrumhoz: az öntudathoz való viszonyát tisztázza s világosítja meg a cselekedet és tett, a cselekedet és az elhatározás s a döntés, a cselekedet és az akarat, a cselekedet és a motívum, a cselekedet és a külső világ viszonyainak tárgyalása kapcsán.

A III. fejezet a további tárgyalások folyamán három alszakaszra oszlik. Az I. alszakasz az elhatározás szabadságáról és a felelősségről szól. Ebben a szakaszban tovább differenciálódik a kérdés s új erkölcsi viszonylatról: a cselekedetnek és a cselekvőnek a viszonyáról van szó. Ez a viszonylat *hozza létre* a beszámítást és a felelősséget, miután a beszámítás nem egyéb, mint az az értelmi aktus, mellyel a cselekedetet magaménak mondom, ennek alapja, oka, feltétele pedig a felelősség. De itt nincs megállás. Micsoda feltételen vagy alapon nyugszik a felelősség? S ezzel ott áll előttünk ismét az öntudat, mint szabadakarat, mint valami „mysteriosus idegen”, amely dönt a legválságosabb pillanatokban, amikor az Én küzd önmagával. „A felelősséghez ennél fogva csak egy követelmény fűződik: az *öntudatnak erősebbnek kell lennie, mint minden más pszichikai funkcionak*. Ha ezen feltételnek elég van téve, akkor beszámításnak és felelősségnek teljesen igazolt alapja van, mely mindent magyarázni képes (160).” A következőkben a determinisztikus és indeterminisztikus viták kritikáját végzi el.

A következő II. alszakaszban az észszerűséggel, mint az erkölcsi cselekedet további minősítő vonásával foglalkozik, megállapítván, hogy az erkölcsi jó cselekedethez nem elég csak a szabadság, azaz az öntudatosság, hanem észszerű cél is szükséges hozzá, mint tartalom. Itt tehát az a főkérdés: Mi az észszerű cél?

Az erkölcsi cselekedet ismeretelméleti feltételeinek vizsgálata mind igaztobbá válik arra nézve, aki Böhm-mel együtt éli át ezeket a fejtegetéseket. A tetőpontját éri el a kérdés nyugtalanító és igazgató végiggondolása, amikor a III. alszakaszhoz, a kötelezettség fogalmának vizsgálatához, érkezőnk. Honnan ered az erkölcsiség kötelező ereje? – ez a főkérdés. Felelet: az ész önértékéből. Egyik fejezet sincs annyira átszőve kritikai tisztázással és rostálással, mint ez a fejezet s talán itt ragyog a legvilágosabban Böhm nagy gondolata: nemes, vagy helyesebben morális csak az intelligencia!

Sajnáljuk, hogy ennyire rövidre fogva vagyunk kénytelenek ezt a rendkívül gazdag tartalmú művet ismertetni. De aki a Böhm filozófiai koncepcióját ismeri, hamarosan rá fog jönni a nyitjára annak, hogy mi módon kísérel meg Böhm az erkölcsi érték filozófiáját feltárni. Világosan meglátszik már ebből a nagyon rövidre szabott ismertetésből, hogy Böhm az öntudat alkotásának a vizsgálata alapján igyekszik az erkölcsi problémát megoldani. De éppen ezzel kapcsolatban azonban, nem hallgathatjuk el azt az igen érzékenyen érzett benyomásunkat s egyszersmind világos belátásunkat, hogy Böhm az erkölcsiség ismeretelméleti vizsgálódásai folyamán az *öntudat transcendentális alkata* helyett nagyon sok helyen és sok vonatkozásban inkább az *öntudat állapotiát* tekinti s így *transcendentális ismeretek* helyett *pszichológiai ismereteket* nyújt. A pszichológisztikus magyarázat Böhm egyik művében sem nyomult annyira előtérbe, mint éppen ebben. Ennek bizonyosságát látjuk abban, hogy nagyon fontos pontokon a kutatást bizonyos konkrét példák *vezetik*, pl. a vonatvezető sajnálatos lelki állapota és belső lélektani tusája.

Az ideáлизmus mai kritikája sok olyan kritikai szempontot kínál, amelyet jogosan alkalmazhatnánk a Böhm etikai álláspontjára is, miután azonban a mű olyan időben keletkezett, amikor az ideáлизmus úgy is mint általános ismeretelméleti, úgy is mint értékelő magatartás, csaknem sértetlenül domi-

nálta a filozófiai gondolkozást, mégsem lenne méltányos ezeket a kifogásokat, a mű ismertetése kapcsán, Böhmrel szembe szegezni.

Böhm *Ethikája* kétségtelenül sok nagyjelentőségű indítást fog meg adni a magyar filozófiai gondolkozásnak s termékenyítőleg fog hatni a magyar közgondolkodásra, amelyet éppen ethikai oldaláról nagyon kikezdett az idő s a kor sok szennyes és veszélyes irányzata nagyon megrontott, örömmel üdvözljük Böhm nagy rendszerének újabb pillérét.

T. S.

Imre Sándor: Neveléstan. Bevezetés az iskolai nevelés munkájába. Budapest, Studium kiadása, 1928. 8-r. 336 l.

Nem neveléstudományi kézikönyv, mert nem kutatási eredmények tudományos összefoglalása, sem a neveléstudomány ellentétes elvi kérdéseinek álláspontot kereső fejtegetése. Nem teljes neveléstan, mert sem a családi, sem az összevételssel nem foglalkozik. Csupán az iskolai nevelés a tárgya s célja: annak tudatossá tétele. Kezdő tanítókhoz szól, kik élethivatásuk küszöbén állanak s az előtt a nagy kérdés előtt: hogyan, miként induljanak munkájuk útján. De „tanítón” nem hivatali minőséget ért, hanem életfeladatot. Vissza akarja vezetni őket az iskolába, melyet eddig csak mint tanulók ismertek, indítást akar adni elméleti megfontolásokra, hadd eszméljenek rá a nevelés nagy feladatára, a nehézségekre, melyek útjukba gördülnek, a nagy összefüggésekre, melyekbe a nevelés kérdései beleszövődnek, a távoli célra s a mindennap részletfeladataira, melyeket a tudatos nevelői gondolkodás egy pillanatra sem téveszt szem elől, a nevelésnek a lelki étellel összefüggő nagy kérdéseire, melyeket az öntudatos nevelőnek mind nagyobb és fokozódó figyelemmel kell tanulmányoznia. Szóval: sokszor ismételt és mindig visszatérő gondolata: *tudatossá tenni bennük a nevelői gondolkodást.*

Imre Sándort nem tévesztik meg a neveléstudomány hangzatos modern jelszavai, az elvi ellentétek körül hadakozók lármája. Ő tisztán látja a célt, amely csak egy lehet és a feladatoknak kimeríthetetlen nagy számát, amelyek pillanatról-pillanatra adódnak s megoldást követelnek. Előtte áll a növendék, Ezt kell egyéniséggé, jellemmé fejleszteni, hogy legyen cselekvésének határozott irányja és erkölcsi tartalma, vagyis: legyen teljesen kifejlett, határozott, tudatos és nemes egyéniség. Amint Schneller mondotta: „ethisált egyéniség.” Am”a növendék nem magában, nem elszigetelten áll előtte, hanem egy olyan közösségben, melynek élete számbavehetetlenül sok módon hat rá, irányítja, módosítja, befolyásolja, elősegíti vagy hátráltatja testi-lelki fejlődését s amely majd várja is az ő működését. Akár az egyén szempontjából, akár a közösség életéből nézzük a nevelés célját, mindenképpen egy és azonos az, mert az egyén a maga feladatait is, a közösség részéről ráváró élethivatást is csak úgy tudja betölteni, ha teljes kifejlettségre jutott, ha határozott tudatos és nemes egyéniséggé ért és fejlődött. A nevelés közösségi és egyéni célja tehát nem két külön cél, hanem tökéletesen egybeesik. Amit a nevelés céljaiként (egyéni, állampolgári, politikai, logikai, etikai, esztétikai nevelés, életpályára stb. való nevelés) szoktak kitézni, az mind benne van a nevelés fennebb adott célgondolatában. És benne van a megvalósítandó feladatok e három nagy csoportjában, melyek a testi, az értelmi és az erkölcsi, azaz a nemes érzületre való nevelés teendőit foglalják magukban s ezeket teljesen ki is merítik. Benne vannak részben, mint feltételek, részben mint követelmények. Ezek nem külön célok, hanem egy-egy feladat, egy-egy teendő a feladatok ki sem meríthető tömegében. Ha ezek közül egyiket, vagy másikat külön kiemeljük és kihangsúlyozzuk, az szükségképpen egyoldalúságra vezet. A nevelés teljes, egyetemes célját csak a feladatok mindenik csoportjának azonos megbecsülése szolgálhatja sikeresen. Időszertően lehet egyik vagy másik teendőt a kor kívánalma és a viszonyok diktálta szükségletek szerint kiemelni, de ez nem a neveléstan, hanem a művelődés politikai feladata.

Az egész nevelés egyik alapvető kérdése a nativizmus és az empirizmus között dúló harc a nevelés tehetetlenségéről és mindenhatóságáról. A „kutyából nem lesz szalonna” magyar példabeszéd értelme egyfelől, másfelől a Kant idealizmusa, amely szerint „az ember az, amit a nevelés csinál belőle”, jelzi

azt az áthidalhatatlan mélységet és ellentétet, amely a két álláspontot egymással mereven szembeállítja. Imre Sándor ebben az alapvető kérdésben azt az egyedül helyes álláspontot foglalja el, melyet a közvetlen tapasztalat és a tudományos vizsgálatok igazolt eredményei diktálnak: a *nevelés nem mindenható, de nem is tehetetlen*. Minden fejlődés két tényező eredménye: az örökléssel létrejött meghatározottságé és a környezeté. Ezért a kérdés ma már nem is úgy hangzik, hogy lehet-e a nevelés, hanem: mennyiben lehető a nevelés? Más szavakkal: milyen a viszony a fejlődés e két tényezője között?

Az élettudománynak az öröklés tekintetében már vannak bizonyos igazolt eredményei és megállapításai. Ilyen az, hogy mind a testi, mind a lelki minőségnek vannak olyan alapvonásai, amelyeket külön hatás meg nem változtathat. A szellemi öröklés kérdéseiről még nem tud olyan határozottan beszélni, mint a testiről. Az is bizonyosnak látszik, hogy nem kész tulajdonságok öröklődnek, hanem csírák, melyekből valamely tulajdonság kifejlődhetik. Valamely egyéni tulajdonság megértésére azt kellene tudnunk, hogy mi benne a külső hatás eredménye, mi az, ami az anya állapotából magyarázható. E kettő levonása után maradó alap volna az öröklött minőség. Azonban ez az eljárás csak elgondolás, de ki nem elemezhető. A környezetnek minden hatása ehhez az öröklött alaphoz kapcsolódik s az eredmény a kettő együtt hatásából áll el, a belső és külső tényezők eredője. Maga a nevelés is ebből a szempontból nem egyéb, mint a környezetnek egyik részlete.

Most már az a kérdés, hogy miben áll a nevelés szerepe a fejlődés külső tényezői között? Milyen hatással lehet a fejlődésre? Ez azon fordul meg, hogy az öröklött minőség meghatározó ereje mekkora. Ugy, hogy a nevelés tehetetlenségének vagy mindenhatóságának a kérdése a belső és külső tényezők közötti erőviszony kérdésre redukálódik. S így nézve a kérdést: a nevelés nem egyéb, mint állandó küzdelem a fejlődés többi tényezőjével a vezető szerepért. Irányítás, de nem erőszakolás, mert csak az fejlődhetik ki, aminek öröklött alapja van. Minden erőltetés hiábavaló, mert mindenki csak a maga egyénisége szerint lehet fejleszteni.

Az erős optimizmusnak tehát nincs igazolt alapja a nevelés kérdésében. De az elcsüggesztő pesszimizmusnak sincs. Mert bizonyos, hogy az öröklött csírákban és minőségben adott lehetőség kifejleszthető. Hogy milyen sikerrel? Ennek nagyon sok feltétele van. De az bizonyos, hogy a nevelés lehetősége annál nagyobb, azaz az öröklés és környezet együtt hatásában a nevelés annál inkább vezető lehet, minél szélesebbkörű és rendszeresebb a nevelői gondolkodás; minél inkább arra gondol mindenki, hogy minden cselekvése és szava, egész magatartása példa, tehát nevelő hatású, még pedig nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek számára is és igyekszik, hogy ez a példa jó legyen.

Az iskolában ennek az állandó küzdelemnek harcosa a tanító. A modern pedagógiai tudomány mindjobban fokozódó buzgalommal foglalkozik a tanító lélektanával. Nagy változás van a művelődés politikusok felfogásában e kérdésben a háború óta. A háború előtt vizsgálták a jelöltek tudományos és módszeres készségét. A „tanítói lelkület” kérdése szóba sem jött. Ma már lényeges feltétel. Ma mindinkább látják, hogy minő nagy különbség van „tanítói egyéniség” és a „napszámban tanító” között. A müncheni *Kerschesteiner* hívta fel a figyelmet a kérdés fontosságára. Tegyük azonban mindjárt hozzá, hogy a „tanítói lelkület” kivizsgálása nehézségekkel jár, mert rendelkezéssel és utasításokkal megközelíthetetlen. Szellemi imponderabiliák a tényezői, melyek sohasem táruznak fel hiánytalanul. De e törekvés nemcsak jogosult, hanem a nevelés sikere érdekében egyenesen mellőzhetetlen.

Imre Sándor szerint a tanítói személyiségnek három alapvető tulajdonsága van: az eszményért való dolgozás, az emberek megismerésének és az alkalmazkodásnak a képessége. Az első azt jelenti, hogy a tanító állandóan előre néz, minden részletet a végső célhoz mér, semmi sem téríti el hivatásától, egész élete egy gondolat megvalósításához irányul. A második azt, hogy értse meg az emberek magatartását, törekvéseit, szükségleteit, lásson a lelkükbe. A harmadik, hogy szakadatlanul legyen tekintettel az adott helyzetre, a tárgyi körülményekre. Nem azt, hogy akaratlan bábként játékszere legyen a körülményeknek, hanem azt, hogy mindig azt tegye, amit abban a pillanatban, abban a helyzetben nevelési eszménye és nevelői tudatossága szükségesnek mond. Ez az alkalmazkodás nem megalkuvás, hanem állandó résenlétel, az adott viszonyok éles szemmeltartása, a tennivalók felismerésének ké-

pessége, a valóság iránt való érzék nyilvánulása. A tanító ragaszkodik a régihez, de legyen fogékony az új iránt; legyen derült, de komoly; helyezkedjék a növendék színvonalára, ami annyi, mint „együttérés, lelki állapotokba való beilleszkedés s minden egyessel szemben más-más bánásmód, olyan, amellyel magához emelheti.”

Az a kép, melyet Imre Sándor a tanítói egyéniségről fest, különböző elemekből áll. Magát, a maga szellemi alkatát adja, amint az egy nagyon jó iskolán, Széchenyi és Schneller tanításain keresztül nyilvánul. Mert az ő szellemiségét az idealizmusnak és realizmusnak egy sajátosan szerves egybefonódása alkotja. Egész pedagógiai munkásságának tartó oszlopa és vezérlő cél-gondolata, a nevelői gondolkodás öntudatosítása és minél szélesebb rétegekbe való kifejlesztése és kiterjesztése: egy messzire néző, a távol jövőbe tekintő törekvés. Ezt az eszményi célt, ennek a valósítását sürgeti, munkálja, szóval, tettel, írásaival, előadásaival. Széchenyi szelleméhez méltó gondolat. De a feladatok, a tennivalók kijelölésében, az eszközök kiválasztásában valami sajátosan hűvös, számító, a fórum tetszését kerülő józan, reális érzék vezeti minden tervét és elgondolását. Olyan ő, amilyenek a „tanítói egyéniséget” rajzolja, amilyenek szeretné látni. Derült, de komoly, nem keresi a népszerűséget, éleslátású, emberismerő, ki beelát nemcsak a viszonyok szövedékébe, hanem a tanulók lelkébe is. Nem épít rendszerekből és elméletekből délibábos várakat, nem táplál üres illuziókat, nem hirdeti a nevelés mindenhatóságát és korlát-lanságát, mint Leibnitz, Kant és Fichte, mert ismeri, nagyon világosan látja azokat a korlátokat, melyeket az öröklés révén a testi-lelki meghatározottság és a környezet hatása a nevelés munkája elé állítanak.

De nem hirdeti, miként Schopenhauer, a nevelés teljes tehetetlenségét sem, mert tudja, hogy a nevelés lángra tudja lobbantani azokat a szikrákat és fel tudja ébreszteni azokat a szunnyadó lehetőségeket, melyek a születéssel adva vannak.

Nem nyargal szürke elméleteken, filozófiai módszerek neveléstudományi függelékein, melyeknek nincs eleven és munkás vonatkozása az „élet zöld fájához.” A való életet nézi mindig tárgyiasságra törekvő szemléléssel, mindig józan mérlegeléssel, az adott viszonyokat és lehetőségeket, mert nem a gondolatrend-szer áll előtte célul, hanem a való élet, annak fejlesztése, tökéletesítése. És ennek a gyakorlati életnek sok szürke, elcsépelet és szétfolyó mindennapi kérdéseit mindig elvi magaslatról tekinti, mindig vezérlő gondolatok elvi uralma alá tereli, egységbe foglalja s úgy ítéli és értékeli. Olyan dolgokról is van megkapó és figyelmet keltő új gondolata, amit mi, mint elcsépeletet, félredob-tunk s véleményformálásra nem méltattunk. És mindezt az ő ideális célkitű-zése mellett szellemének erősen gyakorlati iránya, reális minősége magya-razza. Ez nála a Schneller és Széchenyi hatása.

Imre Sándor ismeri a roppant gazdag, majdnem áttekinthetetlen terjedelmű német pedagógiai irodalmat. Figyelemmel kíséri ez irodalomnak egészen napjainkig minden számottevő és értékes termékét. Ismeri a különböző hangzatos jelszavaktól lármás pedagógiai eszmeáramlatok zavaros hullámzását is. De ezekből csak a valóban értékes eredményeket és megállapításokat veszi át. És úgy veszi át, hogy azok lelke finomra rostáló szűrőjén át szervesen tag-lalódnak be elgondolásai rendszerébe: mindent a maga helyére állít be s mindenre rányomja a maga értékelésének signumát. Folyton tanuló, folyton és szakadatlanul elmélkedő, finoman elemző szellemisége közép helyet foglal el a pedagógiai pesszimizmus és optimizmus szélsőségei között a józan realiz-mus útján, mert tudja, hogy a küzdelem nem meddő s bár nehézségekkel jár, de bízik a sikerben; azokban, ha bizonyos eredményeket lát, nem bízza el magát, hanem attól további erőt és biztatást nyer a további munkára.

Ezt a könyvet minden tanítónak meg kellene szereznie s állandó és vissza-visszatérő olvasmánnyal íróasztalán tartania, hogy eszméltesse a nevelői gondolkodás mellőzhetetlen szükségességére.

Dr. 'Gál' Kelemen.

Varga Béla: *A subsistentia fajai.* (Adatok a hyparchológiához.) Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. III. kt. 4. szám. Budapest, kiadja a M. Tud. Akadémia, 1928. 8-r. 80 l.

A magyar filozófiai irodalomban a Böhm és Pauler neve mellé méltán sorakozik a Varga Béláé. Nagy mesterek méltó tanítványa. Böhm hatása alatt indult útnak, de szellemiségének logikai alapstruktúrája kényszerűséggel vonta Pauler irányába. A szellemi fejlődésnek olyan irányú útját járja, melyet Böhmnél valószínűleg bekövetkezőnek tartott, ha nagyszabású rendszere hézagait kitöltenie, problémáit megoldania, az *Ember és világa* IV., posthumus kötetét teljesen kidolgoznia megadatott volna. Világnézete továbbfejlesztésére „az újabb alap” az a tiszta logizmus lett volna, mely a pszichologizmus és szubjektivizmus salakjaitól megtisztítva s mindkettő egyoldalúságait levetkőzve egy magasabb elvi egységbe csúcsosodott volna.

Böhm és Pauler a filozófiai gondolkodás két ellentétes sarkáról indulnak. Böhm Fichtén épülő szubjektivizmusa a fejlődésnek kiszámíthatatlan lehetőségeit tárja elé. Pauler logizmusa az észelvek tömör és mozdulatlan rendszerén épül, mely zárt egységet alkot és semmiféle kibúvót, fejlődés lehetőséget nem nyújt. A filozófiai gondolkodás e kétsarkúságának örök típusai Platon „az isteni” és Aristoteles. Platon Böhmnek, a kérlelhetetlen logika zárt ösvényein járó Aristoteles Paulernek s most Varga Bélának mutatja az útát. Böhm az önértéket, Pauler az igazság örök érvényességét kutatja. Amaz az öntudat, ez a logikai törvényszerűség alapján veti meg a lábát, hogy mindketten gigászi erővel bírkózhassanak problémáik rettentő terhével. Es jellemző, hogy Pauler és Varga útja milyen gyakran betér a „sötét” középkor filozófusai műhelyébe, mikor a „tisztá” logika legelső, mert alapot vető s legnehezebb és legmélyebb problémáját, az igazság fennállásának módját (hyparchologia), az érvényesség logikai alapfeltételeit kutatják. Varga nem rendszert ad, csak „adatokat” ígér a tiszta logika e fundamentális jelentőségű kérdéséhez. Feleletet akar adni arra a kérdésre: hogy van-e s mi a különbség a dolgok egyes csoportjainak fennállásában, létezési módjában (subsistentia)? Lehet-e a fennállásnak különböző módjairól beszélni? Van-e pl. különbség az igazság fennállása és egy falevelé között? Vagy: a törvény létezése s egy tulipáné között? Különbözik-e a gondolat és a tett, a való és kellő, a szám, a lehetőség létezési mód tekintetében? Van-e „idea” s ha van, miben áll létezése?

E kérdések fejtegetésének módszere a fenomenológiai, amely tett, mint a Kant transzcendentális módszere és nem függvénye semmi metafizikai rendszernek, de visszavezet a Kant előtti dogmatikus filozófia eljárásaira.

Hogy kitűzött feladatának megfelelőhessen, rendre vizsgálja a dolgoknak mindazokat a csoportjait, amelyek között a fennállás módja tekintetében bizonyos különbségek vannak. Így tárgyalás alá kerül legelőször is a természeti és a szellemi valóság létezése közötti különbség, azután a gondolat és a tett, a megismerés és a cselekedet, az érték, a kultúra, az idea, a törvény, az ok, a társadalom létezési módjának megállapítása. Mélyreható és finom fejtegetései fonalán nem kísérhetjük végig, csak vizsgálódásai eredményeit próbáljuk összefoglalni a következőkben.

A fennállás összes módjai a reális létező és az érvényesség között helyezkednek el. A reális létezés teljessége, ehhez viszonyítva az érvény „a reális létező összes vonásai hiányának a teljessége.” A subsistentciák a reális létezés-től felfelé emelkedő irányzatot mutatnak abban a tekintetben, „hogy az érvényesség fokozatosan tisztábban valósul meg bennük.” A subsistentciák fajai különbözők, de nem gondolhatók egymástól elkülönítve, hanem átmeneti formák. Hármass tagozódás van közöttük: első a természeti és lelki valóság, második a különböző relációk következtében előálló tartalmak fennállása, a harmadik: az érvény, mely a két első tartalmi sokféleségét magasabb egységben mutatja. De e megkülönböztetés csak keret, melyet a dolgok át-átlépnek. Az első subsistentciális síkba csoportosulnak a természeti reális és a tudat. De már a szellemiség kategóriája átnyúlik a második, sőt a harmadik síkba. Az alap a fizikai-pszichikai dualitás, ezen emelkedik a más két subsistentciális réteg és egységbe olvad az ítéletben jelentkező tartalomban. Amint Duns Scotus is a létező dolgok három fajtát állapította meg: ens naturae, ens rationis, ens logicum. A subsistentia második rétege a leggazdagabb, legszínesebb, a tárgyi és szellemi relációk roppant változatosságát foglalja magában. De éppen azért nagyon komplikált és sokszor homályos, kifejtethetlenné látszó

szövedéket alkot. Ha majd egyszer tisztábban beláthatunk e szövedékbe, bővebb és tisztább lesz az érvényességről való tudásunk is.

A dolog létezési módjának megismerését három tényező teszi jellegzetes módon megismerhetővé: az *idő*, *tér* és az *egyénség*. E három tényező különböző mértékű érvényesülése jelzi a subsztencia különböző fajait.

Ennek a mélyen járó fejtegetésnek íme ez a gondolatmenete. Fogalmat adni róla egy rövid ismertetésben nem lehet. Aki a „tisztá logika” problémáival vívódott, aki igyekezett a logikum elvont elvszerűségébe, a gondolat absztrakcióiban elmélyedni, az nagy lelki gyönyörűséggel fogja olvasni ennek a tanulmánynak hibátlanul tiszta, egyszerű és szép magyar nyelven folyó fejtegetéseit. Bírálni nem érzem magam elég erősnek. Csupán kérdem s felvilágosító feleletet kérnék arra: Rickerttel és Paulerrel szemben – véleményem szerint – helyesen (70. l.) tagadja, hogy az érvényesség s általában a subsztencia fokairól beszélni lehetne, mert „valami vagy létezik, vagy nem, vagy érvényes, vagy nem; minden fokozati különbség nélkül” s mégis pár lappal hátrább beszél az érvényesség fokozatosan tisztább megvalósulásáról, tehát „az érvény fokairól.” Van-e itt tényleg ellenmondás? Vagy csak én látom annak?

Varga ismertetvén Pauler logikáját s kijelölvén helyét a magyar filozófiai irodalomban (*E. I. Szemle*, 1925.), Böhm és Pauler hatásával is foglalkozik. Böhm filozófiai rendszere alaptermészetéből folyóan látja, hogy hatása a gyakorlati életben, az etika terén érvényesül, míg ellenben a rendszer elméleti továbbépítésében ilyen hatást még nem látunk. Pauler gondolatrendszerének szigorú felépítettségétől és zártaságától azt várja, hogy hatása elméleti lesz, epigont keveset fog termelni, de dogmatikust sokat. A magam részéről ettől a saktól nem félek. De felteszem a kérdést: vajon Varga melyik ezek közül? S felelek rá: Sem epigon, sem dogmatikus, mert kritikával s erős szellemi vértettséggel jár azon az úton, melyen a logizmus rendszerének kevésbé kifejlett részleteit mélyenjáró elmével a gondolat éteri tisztaságú magaslatán tárgyalja, elemzi és fejtegeti, melyen a tiszta logika legnehezebb problémáit nemcsak megragadja, hanem megfejteni is próbálja. Paulerhez hasonló szellemi alkatának melysége tekintetében; de roppant széles távlaton átfogó erejének szintetikus redszerező képességével nem versenyezhet. Egy előnye azonban van felette s ez szellemiségének megtermékenyítése azokkal a vallásbölcséleti olvasmányokkal, melyekről utóbbi években olyan tartalmas és alapvető tanulmányokban adott számot s melyeknek hatása – éppen Paulerrel szemben – ez értekezésében is nyilvánul.

Végül hosszas töprengés után hadd tegyek szavá egy dolgot. Tudom, hogy a tiszta tudomány mivelés elvi álláspontjáról következtelenség az, amit mondani akarok. S mégis e veszély láttára is megteszem.

Ez a munka a mi koldus-szegény anyagi életünkben, folytonosan ránk erőszakolt keserves küzdelmeinkben nemzeti létünkért és faji kultúránk megmentéseért – szerény megítélésem szerint – szellemi luxus, fényűzés számba megy, amely kisebbségi életünk ezer gyakorlati szükségletének praktikus szempontjait nem szolgálja. Eg fejünk felett a fedél, a hullámok elnyeléssel fenyegetik nemzeti életünk sok-sok léket kapott gyenge és törékeny csolnáját. S akkor mi elmerülünk az igazság fennállási formájának, az örök érvényesség logikai alkatának fejtegetésébe. Filozófusi nyugalommal várjuk, hogy egyszer ránszakadjon a nagy sötétség. Hiszen tudjuk, hogy Pythagorast is hasonló geometriai problémák kibogozásában zavarta meg a köreit eltaposó katona. S azt is tudjuk, hogy Kant a francia forradalom rémségei közepette építette fel szédületesen grandiózus gondolatrendszerét. A tudás lelkét nem a napok feltárló eseményei égetik és kínozzák, hanem a tudomány kérdései és problémái.

S mégis, mi ma egyebet is várunk. Azt, hogy az ilyen fényes elmék keressék és *találják is meg* hivatásukat közéletünk gyakorlati irányításának mezéjén. Nem vagyunk oly nagy számban s nincs minden gáton olyan legény, hogy az ilyen veretű emberek nélkülözhetők volnának. Különben nem „az elmélet lesz szürke”, hanem a mi életünk zöld fája fakul, szürkül és halványodik el lassankint életteleenné. Ez aztán örökre megpecsételné sorsunkat.

Dr. Gál Kelemen.

Juhász, Koloman: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Bauats. 1927. Münster in Westfalen. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. 8-r. VIII + 333 lap.

Ez a terjedelmes tanulmány a *csanádi* egyházmegye területén felkutatható szerzetes apátságok, prépostságok és monostorok török hódoltság előtti történetét tárgyalja. A meglepően bő anyag összesen huszonöt monostort sorakoztat fel. Az ezekre vonatkozó eddigi kutatások, valamint a helyszínen alapos ismerete együttesen hozzájárulnak ahhoz, hogy erről a korról alapos tájékozást nyerjünk. A legrégebbi szerzetesek e vidéken is, mint a kereszténységre tért akkori Magyarországon általában, a *bencések* voltak. Szerző kutatásai szerint a csanádi egyházmegye területén *Szóreg, Csanád, Bisere, Eperjes, Bultsch, Oroszlános és Pankota* benediktinus apátságok voltak; de a felsoroltakon kívül valószínűleg még több apátságuk is volt itt a bencéseknek; ezt azonban ma már biztosan kimutatni nem lehet. A bencések mellett még a ciszterciák alapítottak itt monostorokat.

A rendkívül terjedelmes és bő adatkutatáson felépülő munka, melyet oklevéltár egészít ki, szerencsés összefoglalása és továbbfejlesztése *Szentkláray Jenő* és *Karácsonyi János* ily irányú kutatásainak. Módszerének szenvedélytelen tárgyilagossága olvasás közben teljes meggyőzést tud kelteni.

Nagy kritikai gonddal összeválogatott adatait – sajnos – itt nem részletezhetjük. Az *Ajtony* nevére összeállított terjedelmes fejtegetésre – egészen egyénileg – megjegyezzük, hogy a név, melynek oklevélléleg is kimutathatólag az ősalakja *Ohun*, nagyon is bulgár-török hangzású épp úgy, mint az ősmagyarok sok hasonló vezérneve. Szentkláray etimológiája a görög *ἄρλον*-ból teljességgel tarthatatlan.

E könyv olvasása alkalmával szomorúság és aggodalom fogott el. Szomorúság azért, hogy ily hatalmas és gazdag szervezetek, mint az itt felsorolt monostorok, melyek jórészt az idővel dacoló kőből épültek, annyira elenyészhettek, hogy némelyiknek még helyét sem sikerült meghatározni; aggodalom azért, hogy itt nálunk, Erdélyben, hasonlóképpen pusztulásnak indult sok érdekes emlék s mit teszünk mi azok megmentésére? Egyházi emlékeink még elég jó kezekben vannak, mert ha az egyházak nem is rendelkeznek oly anyagi erővel, hogy azok pusztulását meggátolják, de a hívők áldozatkészsége eddig még minden esetben segített. Annál nehezebb azonban a helyzet sok vidéki kastélynál és azok történelmi értékű berendezésénél. A birtokok elvétele folytán sok, történelmileg becses épület pusztulásnak indult, az azokban elhelyezett könyvek, bútorok, iratok lassanként az enyészetnek esnek áldozatul. Ha arra nincs is anyagi erőnk, hogy az ily pusztuló, vagy barbár átalakításnak áldozatul eső történelmi épületeket megmentünk, legalább azok történetének és látkepeinek pontos megőrkítésével kellene történelmi hagyományainkat megőriznünk. Erre eddig kísérlet alig történt. Pedig olvassuk el ezt a szép könyvet és elborzadunk, hogy hatalmas, kőből épült templomoknak, váraknak, bástyáknak hogyan kutatják a helyét. És az a legkedvezőbb eset, ha azok helyét megtalálják! Mi nem tehetünk szemrehányást a régieknek, mert tatárok, kúnok és törökök dúlták évszázadokon át azt a helyet, ahol haldan e kegyeletes emlékek állottak, de hogyan fogunk mi védekezni a jövő századok vádjával szemben?

Dr. Rajka László.

Szülők könyvtára. A „Studium” kiadása. Budapest, 1–11. sz.
Előttém van a *Szülők könyvtára* c. vállalat 11 száma 6 kötetben. A *Magyar gyermektanulmányi és gyakorlati lélektani társaság* kiadványa Imre Sándor szerkesztésében. Gyakorlati tudnivalókat ad a gyermekek neveléséről, még pedig a művelt nagy közönségtől is minden nehézség nélkül megérthető, egyszerű, világos stílusban és a tudomány mai álláspontján.

Az 1–3. szám Imre Sándor szerkesztőtől: *A családi nevelés főkérdései. Bevezetés a szülői gondolkodásba.* Ez az első kötet méltán hívja fel a figyelmet a vállalat további kötetire és teljes joggal foglalja el az első helyet a *Szülők könyvtára* sorozatában. Nincs helyünk arra, hogy a pedagógiai lélektan legutolsó kutatásainak tisztázott és igazolt eredményein felépülő és az élet jelen-

ségeit mindig helyes ítélettel mérlegelő könyvet érdeme szerint méltassuk. Csak egy néhány benyomásról szeretnénk képet adni, melyet e könyv olvasása lelkünkbe keltett.

A szerző hosszú és érdemes pedagógiai működésének középponti gondolata: a nevelői gondolkodás felkeltése, megteremtése, öntudatosítása. Ez a gondolat a hordozó oszlopa e könyvnek is, azzal a változással, hogy e gondolatot most különösen a szülőkre való vonatkozásaiban fejti ki. Nem gyakorlati nevelői tanácsokat ad, hanem figyelmezteti a szülőket a gyermekek lelki fejlődése közben felmerülő kérdésekre, azokra a tényezőkre, melyek a fejlődés irányát és hatásait megszabják, azokra a hibákra és tévedésekre, melyeket a gyermekekkel való foglalkozás közben gyakran elkövetnek és azokra a teendőkre és kötelelıségekre, melyek rájuk várnak, ha öntudatosan akarják nevelői hivatásukat betölteni. Imre Sándor vezető gondolatát híven fejezi ki az a Széchenyitől vett motto: „Mindég csak azon kötelelıségekről szólunk, melyekkel szüleinkhez kötetünk, azokról soha, vagy ritkán, melyekkel gyermekeink iránt tartozunk, holott ezek még szentebbek.”

A XX. század fordulója nagy fordulatot hozott a gyermekről szóló felfogásunkba is. Mióta az amerikai *Deroey* azt a kijelentést tette, hogy a pedagógiai gondolkodásban a középponti helyet a gyermeknek kell elfoglalnia és *Ellen Key* kihirdette a gyermek fensége elvét, azóta hatalmas lendületet vett a gyermek lelki életének és fejlődésének tanulmányozása. Ennek a felfogásnak ad hangot – de a túlzásnak legkisebb nyoma nélkül – Imre Sándor, mikor azt kívánja a szülőktől, hogy egész gondolkodásukat és magatartásukat a gyermekekért való erkölcsi felelısség gondolata vezesse. Ez a felelısség a szülők tekintetét mindig előre, a jövőbe irányítja s azt munkálja, hogy a családi nevelésnek ki kell fejlesztenie a gyermekben a testi, értelmi és erkölcsi fejlődés és tökéletesedés után való vágyat és törekvést. A gyermeki egyéniség fejlődésének követelménye, hogy a szülőknek *alkalmazkodniok* kell az egyéniséghez, hogy lépést tarthassanak vele. S hogy ezt tehessék, önmagukat kell nevelniök és meg kell őrizniök a vérség természetes, szent kapcsán alapuló bizalmat. Mert ezt a természetes és okos szeretettől vezérelt benső viszonyt a nevelés érdekében nemcsak a gyermekek érdeke, hanem a nemzet jövője is követeli. Ez a helyes nevelői gondolkodás, mely nemcsak a jelen teendőire és feladataira, hanem a távoli jövő céljaira néz s egész magatartását ennek építésére állítja be. Ez a beállítottság sok elıítélettől, sok helytelen felfogástól való megszabadulást és mentességet követel a szülőktől. De ezt nem szabad nehézségnek éreznünk, mert valóban itt van már az ideje, hogy ne mindig a szülői szeretet hiányáról siránkozzunk, hanem komolyan elmélkedjünk gyermekeink iránti kötelelıségeinkről.

Rég nem olvastam könyvet, mely a tudomány utolsó eredményeit olyan tiszta, világos, könnyen érthető, szépen folyó magyar beszéddel terjesztené, mint ez a könyv, amely tele van a nevelés nagy ügyéért munkáló és lelkesedő szerző tapasztalatainak, tanulmányainak, széleskörű olvasottságának kiforrott, tiszta eredményeivel. Azt kell kívánnunk, hogy a szülők legszélesebb köreiben elterjedjen nemcsak oda át a határokon túl, hanem itt is. Mert nem üres szó az a mondás: aki az ifjúság, azé a jövő.

4. sz. Dr. Heim Pál: *A gyermekek táplálkozása*. Ma már a táplálkozás tana nem csupán a tapasztalás, hanem a biztos ismeretek talaján alapszik s nemcsak az orvost érdekli, hanem annak tanításaival minden művelt embernek s a gyermekek táplálása céljából fıképp minden anyának meg kellene ismerkednie. Mert sok téves felfogás járja még e kérdésben. A kultúra kétélű fegyver: áldás, ha tökéletesen szolgálatába állunk, de méreg, ha csak bele akarunk kóstolni és csak játszunk vele, mondja a szerző. A kultúra megváltoztatta életviszonyainkat, foglalkozásainkat, táplálkozásunkat, felszabadított a természeti erők hatalma alól, de ezzel egyszerre megfosztott egy hatalmas irányító erőtől, az ösztön biztonságától. Azonban kezünkbe adta a kutatás, a tudás iránti vágyat és annak eredményét, a tudást. Ezt kell a gyermek táplálásába vezető elvül bevinni, amely akkor észszerű lesz s megóvjva a jövő nemzedéket sok betegségtől.

Ez értelmes kis könyv gondos elolvasását s tanácsai megszívleését és követését minden anyának melegen ajánljuk, kinek gondot okoz gyermeke táplálása s akit érdekel az, hogy mit állapított meg és tisztázott eddig az

orvostudomány a különböző tápláló anyagok értékéről s a test meleggel való ellátására és építésére szükséges mennyiségéről.

5. sz. Ifj. dr. Imre József: *A gyermek szemének gondozása*. Dr. Wein Zoltán: *A fül, orr, torok bajai és gondozása*. Dr. Poór Ferenc: *A gyermek bőrének gondozása*. E szerveknek leggyakrabban előforduló betegségei dióhéjban összefoglalva, valamint a gondozás és kezelés módja népszerűen előadva. Ha az értelmes anya a tanácsokat megjegyzi s gyakorlatban érvényesíti, sok bajnak és gondnak fogja elejét venni s magát megmenteni a késő bánat kellemetlen érzésétől.

6–8. szám. Dr. Kenyeres Elemér: *A gyermek beszédének fejlődése. Képes könyv, mese, idegen nyelv*. A magyar gyermektanulmányi irodalomban található gyér és elszórt adatok, a gazdag külföldi irodalom és saját megfigyelései alapján elsőnek kísérli meg irodalmunkban a beszéd fejlődésének feltűntetését. Csak vázlatosan, de a négy éves koron túl is azért e könyvecskét haszonnal forgathatják nemcsak a szülők és kisdédóvónők, hanem a tanítók is. A beszéd fejlődése egyes jelenségeinél rámutat azokra a nevelési tanulságokra is, melyeket helyes a szülőknek figyelemben tartani. Bevezetésképpen egy fejezetet bocsát előre a fejlődésről, melynek két tényezője van: a különböző képességek, erők és hajlamok és a nagyon bonyolult, sok szárra bontható környezet. Hogy e két tényező közül melyiknek van nagyobb szerepe a szellemi fejlődésben, erre nehéz kielégítő feleletet adni. Édes-keveset tudunk még pontosan e két tényező lényegéről. Annyi azonban kétségen felül áll, hogy a beszéd kifejlődésében a kívülről jövő hatásoknak, a környezetnek döntő szerepe van. A fejlődés menetét inkább az öröklött természet határozza meg, mint a külső körülmények. Nevelés szempontjából helyesen figyelmeztet a szerző arra a szélében elterjedt tévedésre, hogy az elformátlanított szót jobban érti a gyermek, mint a szó helyes alakját. A beszédtanulás ideje alatt a szülők feladata az, hogy egyszerűen, tisztán, határozott kiejtéssel beszéljenek; nem pedig, hogy a gyermek hibáit túlságos aggodalommal javítgassák vagy kifogásolják. Szerető elmélyedéssel végzett megfigyelései közben alkalmat vesz magának a szerző, hogy a képes könyvekről, gyermekversekről és mesékről is a gyermeklélek ismeretén alapuló tanácsokat adjon. Hogy milyen legyen a gyermek első képeskönyve? Mit ábrázoljon? Milyenek legyenek a képek? A rajz? Lehet-e gyermekes, kezdetleges? Lehet-e karrikatúrába átmenő? Olyan kérdések, melyek minden értelmes és öntudatos szülőt érdekelnek s melyekre e könyv a gyermeklélek tanulmányán alapuló feleleteket ad.

Már vállalkozásának a magyar irodalomban való újságánál fogva is figyelmet érdemel az a jó irányban indult kezdő lépés.

9–10. szám. Dr. Óker-Blom Miksa: *A gólya-mese helyett. Finnből fordította: Pálfi Márton*. A fiúknak való első rész (*Doktor bácsinál falun*) még 1905-ben megjelent a Kolozsvári Tanári Kör kiadásában. A második rész (*Mit tanult Márta a doktor bácsinál*) most jelent meg először. Mindkettő a nemi felvilágosítás sokat tárgyalt, de nyugvó pontra még nem jutott kérdésére ad könnyen érthető, nyílt, senkit sem feszélyező feleletet. Szükséges, hogy minden öntudatos szülő, aki érzi gyermekeiért az erkölcsi felelősség súlyos terhét és felemelő érzését, elolvassa e füzetet s aztán a kellő időben beszéljék meg a kérdést. E beszélgetések alkalmas kiinduló pontja lesznek annak a bizalmas viszonynak, amely az otthonhoz köti a gyermeket s rábírja, hogy szülőit tekintse legtermészetesebb tanácsadóinak. Hogy mikor történjék e felvilágosítás? Óker-Blom azt a feleletet adja: jobb egy évvel korábban, mint egy perccel később.

A fordítás Pálfi tanár kiválóan fejlett, színes, fordultatos stílusát dicséri.

11. szám. Dr. Frank Antal: *Jó gyermekek – rossz gyermekek.* (Esetek a családi nevelés köréből.) Ezek az „esetek” azt mutatják, hogy a gyermek hibáinak forrását nagyon gyakran a szülőknél kell keresni. Nem is gondolnák, csak ilyen esetek olvasása rendjén eszmélünk rá, hogy milyen nagy a szülőtől elkövetett apró hibák száma. Ha e kicsi füzet alkalmat ad némi önvizsgálatra s rábír arra, hogy a gyermek jószágának vagy rosszóságának okát első sorban magunkban keressük, akkor már elérte célját.

Dr. 'Gál'Kelemen.

Rákosi Jenő Emlékezései. Budapest a Franklin Társulat kiadásában 1927-ben *Rákosi Jenő művei* címen 12, egyenként átlag 12 íves kötet jelent meg. Az első három (*Emlékezések*) Rákosi Jenő emlékiratait tartalmazza, melyeket 84-ik évének betöltése előtt pár hónappal, tehát 1925 november előtt kezdett írni. Egy ritka, sikeres, mozgalmas élet regénye ez, mely mégis valóság, a legérdekesebbek egyike. „Ugy éreztem, – így fejezi be emlékezéseit 1926 november 4-ikén, – amíg e könyvet írtam, mintha mostani énem visszarepült volna az időben és Acsádon kézen fogott volna egy kis gyermeket, hogy végigvezesse egy hosszú, kanyargós úton, melyet a gyermeknek meg kellett tennie. Látod, fiam, itt játszottad le gyermekálmaidat, itt lettél férfi, itt szakasztottál virágot, itt borítottak el mások virággal, itt elbuktál, itt menekültél, itt ismét talpra álltál, erre van a verejtéked nyoma, itt a könyved omlott a porba, itt bölcsők mellett álltál, amott sírokat hantoltál fel, az égen ott gomolyognak örömeid és bánataid felhői, – minden már csak volt és most itt vagyunk a dolgaink végén és íme a gyermek, akivel Acsádról indultam, s az aggastyán, aki érte ment, itt már egybe olvadt, ismét egy lett és búcsúzva könyvétől, amelyet magáról írt, bocsánatot kér az olvasójától, aki idáig kísérte.” Költemény prózában ez a kis epilógus és jellemző Rákosi Jenő szerénységére.

Rákosi Jenő írói és hírlapírói működése a kiegyezés előtt, 1866-ban kezdődik. Kemény Zsigmond a *Pesti Napló*-hoz szerződött, hogy alkalmat adjon a szegény ifjúnak arra, hogy szindarabokat írhasson. Rákosiból nemzetének egyik legnagyobb publicistája lesz, aki generációkon át irányítója, mestere a magyar hírlapírásnak, e szó irodalmi és legnemesebb hagyományokból fakadt értelmében. A hetvenes években a kiegyezés után rohamosan fejlődő Budapest részére, a nagyközönségnek magyar színházba való szoktatására megalapítják Rákosi agitációjára is, a Népszínházat, melynek hat éven át igazgatója, akinek műsört kell teremtenie, hogy a német muzsától a magyarhoz hódítsa a népet. Majd a nyolcvanas évek elején megalapítja Csukássy Józseffel a *Budapesti Hírlap*-ot, mely ismét a német, főleg a bécsi újságoktól szoktatja a magyar újságokhoz a nagyközönséget. Negyvenhárom esztendeig dolgozott e lapnál, majd 1925 elején kilépett az általa alapított újságtól és a *Pesti Hírlap*-ba írt újszólván haláláig, mert 1928 évi születésnapja táján, november 12 körül verte le a végső betegsége.

Elképzelhető, hogy a magyar nemzetnek 1866-tól 1928-ig terjedő történelméből ez a hatalmas és nagy számottévő író és publicista mi mindent látott, hallott, mi mindenben volt része, irányítása. Emlékezéseiben valóban a politikai életnek és történelemnek az ő korából való nagyfontosságú adatai, egészen új világlátást adó részletei vannak. Mi azonban ezúttal az irodalomtörténetet érintő emlékezéseiről teszünk említést. Oly gazdagságot, oly tömören összehordott és megkapó írásművészettel földolgozott adatokat találunk, hogy az újabb irodalomtörténet számára is valóságos kincsesbánya ez a három szerény kötet. Mindenek előtt természetesen a saját személyére vonatkozólag olvashatunk teljesen ismeretlen részleteket őszinte vallomásaiban.

Általánosságban megjegyzi, hogy róla két csalódásban éltek az emberek. Egyik, hogy kitűnő üzletember, akinek minden vállalata sikerül. A másik az, hogy nagy és befolyásos szerepet vjt a politikai életben. Sohase volt – úgymond – üzletember. Egyben, igen. Ugy élt, hogy bármily szegénységben sohase költötte el azt a pénzt, ami nem volt a zsebében. Könnyű volt, mert nem voltak igényei.

Politikai hatása, amint maga hangsúlyozza, kétségtől azzal a nagyszerű pályafutással függ össze, melyet a *Budapesti Hírlap* az ő vezetése alatt megjárta. De mily igazságtalanság, – szerinte – e lap dicsőségének minden fényét, jelentőségét és érdemét az ő fejére bocsátani. Az egy nagyszerű gárda munkájának eredménye volt, akik között ő csupán primus inter pares volt. Soha egyetlen vezérpolitikussal sem volt bizalmasabb viszonyban. „En a mindennapi politikai életben soha részt nem vettem, minden fölkinált mandátumot magamtól elutasítottam és se személyekre, se dolgokra közvetlen hatást, egyebet nem gyakoroltam, mint azt, amit újságírói munkám tehetett politikusokra s a közönségre ... Nekem nem volt semmi más becsvágyam – írja emlékezései elején, – mint az újságunk és hébe-korba egy-egy szindarab megírása.”

Nagy pályafutását Rákosi Jenő pár sorban így foglalja össze: „Valami-

kor elhagyva gazdasági irnoki állásomat Somogyban, feljöttem hatvan forinttal a zsebemben Budapestre és azóta itt vagyok. Itt összeszedtem a balsors által szüleim szétrebbentett családját. Elismert író lettem, Kisfaludy-Társaság és Akadémia tagjává választott. Mások társaságában alapítottam, megszerveztem és igazgattam a Népszínházat, szerkesztettem becsülettel két újságot: a *Reform*-ot és a *Budapesti Hírlap*-ot. Ferenc József királytól kaptam a magyar nemességet és a főrendiházi tagságot, megszámlálhatatlan kulturális és társadalmi egyesületnek lettem elnöke, négy szép és nagy magyar város (Szombathely, Veszprém, Debrecen, Makó) méltatott arra, hogy díszpolgárává válasszon és még egy és más, amivel tovább tudnék dicsekedni.

1863 nyár elején érkezett a déli vasút budai pályaudvarára Rákosi Jenő, miután abbahagyta a gazdasági pályát, hogy az irodalmat művelje. Hérics János barátja fogadta. Meglepte a magyar főváros németisége, melyről bőven és jellemző adatokat ír. A Nemzeti Színház csak mostohagyermek volt a gögös német színház mellett. Az irodalmi társaságok még akkor be voltak tiltva. Mindenütt, egyetemen, iskolákban, városházán német szó. Mindenkinek rendel a jó Isten egy-egy jó barátot, aki valami jóra bírja reá. Rákosi kész lett volna a Molnár György-féle régi budai népszínházba kóristának beállni, de barátja, Hérics János, másként döntötte el sorsát: érettségét kell tennie s addig is beiratkoznia az egyetemre rendkívüli hallgatónak.

A somogyi három esztendő után három pesti esztendő következett, melyen Rákosi Jenőnek keresztül kellett verekednie magát. Hérics lakásán egy kis társaság alakult ki s együtt töltötték estéenként szabad idejüket. Köztük voltak Komócsy József, Torkos László, Tolnai Lajos, a regényíró; mindeniknek már volt irodalmi neve. Ekkor kezdte Rákosi első tragédiáját, *V. László*-t komponálni. Hérics egyszer szemrehányást tett neki, hogy nem dolgozik semmi komolyat. Rákosi erre megmutatta neki darabját. Barátja el volt ragadtatva a műtől, Rákosi pedig azt hitte, hogy megalkotja *Bánk bán* mellett a második magyar tragédiát. Érettségire készülve, ideje nagy részét az egyetemi könyvtárban töltötte és ott tanulatás közben jutott eszébe és támadt fel benne az *Ezopus* c. (így írja) második darabjának ötlete. Ekkoriban ismerkedett meg Dux Lajossal, a későbbi Dóczy Lajossal, kivel tartósabb és kölcsönös hatás dolgában gyümölcsözőbb kapocs egész életén át senkihez se fűzte. Sopronban aztán letette az érettségét és ősszel a kész *V. László* tragédiával, meg a félben lévő vígjátékával Budapestre ment, hogy beiratkozzék másodéves jogásznak. Nehéz anyagi helyzete volt, mely csak akkor kezdett javulni, mikor ügyvédi irodába került. Tragédiáját beadta a Nemzeti Színházba, *Ezopus* megírását folytatta és teljes erővel belevágott a francia és angol nyelv tanulásába. Közben értesült róla, hogy tragédiáját a színház nem fogadta el: haragjában ágya alá dopta *Ezopus*-t, mely görög léhaságtól mitse várt. Azonban Berczik Árpád helytartótanácsi fogalmazóval megismerkedett és átadta neki *Ezopus*-t, melyről Torkos László egy politikai hetilapban hosszabb cikket írt. Berczik elküldte a darabot Molnár Györgyhöz, aki akkor a debreceni színház rendezője volt. Néhány hét múlva Rákosi levelet kap Molnártól, hogy darabja remek és abban látja felkelni a magyar drámairodalom hajnali csillagát. Mindkét darabja Rákosinak megjelent az öreg Wodianer kiadásában, nyomtatásban. Molnár dicsérete erősítette Rákosi tekintélyét barátai előtt, őt magát pedig arra az elhatározásra bírta, hogy benyújtsa ezt a darabját is a Nemzetihez. Egy napon Rákosi azt olvasta a *Fővárosi Lapok*-ban, Vadny Károly *irodalmi* napilapjában (ilyen se volt azóta), hogy a szerkesztő kéri *Ezopus* szerzőjét, hogy látogassa meg. Vadnay értésére adta Rákosinak, hogy néhányuknak tetszik darabja és szeretnék előadásra ajánlani. Am a Nemzeti Színház szabályzata szerint nyomtatásban megjelent darabokat nem lehet bírálni. Vegye vissza a darabot, írja le, egyszersmind jelenetesse és alkalmazza színpadra, azután adja be újra. Rákosi elkérte Molnártól a darab szcenáriumát. Ezt felhasználva, leírta egy éjszaka a darabot és benyújtotta a kéziratot a bírálónak. Néhány nap múlva a *Fővárosi Lapok* hírül adta, hogy az *Ezopus*-t előadásra elfogadták.

Ekkoriban Rákosi Jenő a *Kávéforrás* nevű kávéházba járó kis csoport íróival jutott érintkezésbe, hova Berczik vezette be. Ez a társaság volt modorra nézve a legfjnomabb írói csoport. Minden este összejöttek Toldy István, Berczik Árpád, Ujváry Lajos, Almási Tihamér, majd Agai Adolf, Tóth Kálmán, Molnár György, Rákosi vezette be aztán ide Dóczy Lajost, akit egy előkelő

bécsi lap külön tudósítónak küldött le a kiegyezés utolsó csatáira. Csepreghy Ferencet szintén Rákosi vitte oda. Még több jeles ember járt a társaságba. Rákosi mesteri módon rajzolja meg az akkori politikai viszonyokat, melyek az írók csoportokba oszlására is hatottak. A darab nagy, igaz sikere ismeretes.

Egy napon Dóczi Lajos hírül adja Rákosinak, hogy Kemény Zsigmond báró, a *Pesti Napló* szerkesztője beszélni akar vele, menjen fel hozzá ... „Még ez életben nagyobb ember előtt nem álltam. Egy kis zömök, majdnem tömzsi ember jön felém. Aránylag nagy fej ül a vállán, nagy szemekkel néz rám s minekutána bemutatkoztam, hogy „hivatni tetszett” meg is szólalt: „Csak azért kértem, mert szerződöttni akarom a *Pesti Napló*-hoz. Nem azért, hogy újság-író legyem, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen drámákat írni. Mert akadémiai pályázaton megbukott a darabja, de nálam nem bukott meg. Jelentkeztek csak Király Pálnál és üljön be a szerkesztőségbe.” „Ennyi volt és nem több ez a beszélgetés – úgymond Rákosi – én alig mondtam egy-két szót. Ellenben úgy jöttem ki onnan, mint az az ember, akit egy szál deszkán táncoltatott az óceán és ki most egyszerre partra lépett és szilárd földet érez a lába alatt. Az én egzisztenciám kérdése és családom sorsa itt néhány pillanat alatt elintéződött.” A darab, mely az akadémián megbukott és melyről Kemény Zsigmond említést tett, a *Régi dal régi gyűlölségről* c. volt. Rákosi Jenő meleg szeretettel ír több helyen Kemény Zsigmondról, mesteri arcképet rajzolja róla.

„Nincs szebb dolog, mint nyomra vinni azt, aki hittel keres; mint bese-gíteni a kerítésen belül, aki még kívül van, mint rámosolyogni szeretettel a bátortalanra, hogy bátorság szálljon a szívébe. Sokat hánytorgatták életemben komolyan is, gúnyosan is, hogy én vagyok a nagy felfedező, aki fiatal törek-vőket, akikben tehetséget sejtek, szóhoz és levegőhöz juttatok. Itt van ennek a titka. *Nem én segítettem, akiért valamit tennem sikerült, hanem segítette – Kemény Zsigmond.*”

Rendkívül érdekesek Rákosi emlékezéseiben azok a részek, melyekben a régi *Pesti Napló*-nál való munkásságáról ír. A *Bécsi dolgok* című rovatot kellett átvennie Salamon Ferenc helyett, aki akkor távozott a laptól. A szerkesztőségben dolgoztak: Jókai regényeivel, Királyi Pál, mint segédszerkesztő, Deák Farkas, az elfeledett történetíró, Greggus Agost, a nagy idealista, Lázár Kálmán gróf, Salamon Ferenc, aki kilépése után is írt a lapba. Es írt szinte rendszeren Gyulai Pál is. A szerkesztőségben ismerkedett meg Rákosi a *Csepreghy* testvérpárral. Csepreghyék apja boltos volt Szálkán, Hont megyében. Fiait asztalosoknak neveltette. A két testvér külföldön is vándorolva, Budapesten telepedett meg. Ferenc első darabját: *Magyar fiúk Bécsben* c. művét, Rákosi Jenővel olvastatta el. Rákosi véleménye az volt, hogy *a darab gyenge, de szerzője erős legény*. És ebből az asztalosból Rákosi benső barátja lett, elismert író, végül Rákosi Jenő sógora, mert elvette Ida nevű húgát, aki mélyen megható önfeláldozással holtáiglan szerette, ápolta a később beteggé vált nagy színműírót, *A sárga csikó* és *A piros bugyelláris* szerzőjét és még több más darab íróját.

Csak éppen felemlíthetem Rákosi gazdag emlékezéseinek egyik-másik, minket irodalomtörténeti szűkebb körben érdeklő részét. Egész sereg nevezetessé vált íróról, akikkel együtt jártak különböző társaságokba, olvasunk érdekes, kedves, sokszor vidám, mindig jellemző adatokat. A Kávéforrásban alapították Deák-párti elclapnak Agai Adolf szerkesztőségével a Borsszem Jankót. Rákosi Jenő maga is egyik alapító munkatársa volt annak, Dóczi Lajos szintén. A szerkesztőségi értekezleteken részt vett egy akkoriban nevezetes ember is, Pompéry János, akiről szintén méltatást olvasunk.

1869-ben, Kemény nagy sajnálatára, megvált Rákosi a *Pesti Napló*-tól. Megható az a néhány sor, mellyel utolsó találkozását írja le a már súlyos beteg Keménnyel. Ezután Rákosi Jenő a Ráth Mór által megindított *Reform* c. napilap szerkesztője lett. Tóth Kálmánról, Dóczi Lajosról, majd a Házasságok c. fejezetben Kaas Ivorról, a későbbi híres publicistáról, Berczik Arpádról, a kedves íróról, aki később engem is megtisztelt barátságával és jóindulatával, érdekes, ismeretlen dolgokat mond el Rákosi, mindenkinek házassága történetét is elmesélve. Maga feleségül vette jászberényi *Kalmár* Lajosnak, a Kóburg hercegek caesarum direktorának leányát, Lenkét, apja kedveltjét. Senki szebbet nem mondott róla – írja Rákosi – mint halálakor Dóczi Lajos egy rövid nekrológbán. Azt mondta: úgy lépett be Rákosi Jenő életébe, mint egy mo-

soly, és úgy távozott, mint egy sóhajtás. Mily gyönyörű azonban az a néhány tömör, megható sor, mellyel Rákosi Jenő elparentálja hitvesét Emlékezéseiben: „En, minthogy ő soha nem ambicionált mást, mint hogy férjének felesége és gyermekeinek anyja legyen s e könyvben több szó róla nem leszen, ennyit engedek meg magamnak: Ha sikerült némi jót és hasznost tennem ez életben, túln túl gazdagon megjutalmaztattam érte azzal, hogy az enyim volt. Amit pedig vétettem, tudom, érte meg fog nekem bocsájtani minden hibám, bűnöm és vétkem onnan, ahonnan jó az emberekre a bocsánat.”

A Népszínházról szóló fejezet alapvető fejezete a magyar színművészet történetének abból az időből, mikor a színház még magasabb kulturális és nemzeti célokat szolgált és ideálja nem az üzlet volt, sem az osztlék, kritikája is irodalmi volt, nem pedig a szemérmetlen üzleti reklám. Mind oly súlyedések, melyek végül csakis üzletté tévén az egykor templomnak tartott theátrumot, ezt utolérte az üzletek sorsa: a csőd, a bukás minden téren. Rákosi e fejezetében Molnár Györgyről, Blaha Lujzáról és egész sereg híres színészéről ír, továbbá Csepreghy színdarabjainak hatásáról és történetéről. A második kötet több mint fele a *Budapesti Hírlap* című fejezet. Dióhéjban politikai története is Magyarországnak 1881 június közepétől, mióta a lap megindult, 1926-ig. Természetesen nem pragmatikus történetről lehet szó, de a nevezetesebb vezeterekről, harcosokról és küzdelmekről egész sereg érdekes, Tisza Istvánra vonatkozólag egyenesen megrendítő részlet. Irodalomtörténeti szempontból nevezetes adatok és kritikák olvashatók számos kiváló íróról, kik a lapnál dolgoztak rendszeren, vagy csak mint vendégek átmenetileg. (Rákosi Viktor, Tóth Béla, Balogh Pál, Sebők Zsigmond, Alexander Bernát.) Herczeg Ferenc e lapnál kezdte pályáját egy tárca-novellával, mely után Rákosi rögtön szerződtette. Ady Endre is írt a magyar népről pár kedves tárcacikket; egy versét azonban, melyet Párisból küldött, nem adta ki Rákosi, erre többet nem írt a B. H.-nak. A lap története tele van érdekes, itt-ott izgalmas részletekkel, melyek mind a politikai események kirobbanásai. Az utolsó kötet a vörös uralom alatt való szenvedéseit, állhatatos, férfias és bölcs magatartását állítja elének. *Munkáim* c. fejezete irodalomtörténeti szempontból is érdekes. Ebben szól Szilágyi Dezsőről, Gyulai Pálról, kivel nem egyszer vitatkozott, továbbá egyik-másik művének sorsáról, vagy forrásáról. A *Szerelem iskolája* c. színműve nekem mindig legjobban tetszett; ezt megírtam és meg is mondtam Rákosi Jenőnek. Most olvasom, hogy Vajda János verse adta hozzá az ötletet; pár soros vers egy versben írt bájos, romantikus színműhöz. Ugyancsak ebben a kötetben a *Színház* című fejezetben a Nemzeti Színházról, valamint egy pár újabb színházra vonatkozó új, eddig a nyilvánosság előtt teljesen ismeretlen adat, epizód és érdekes történet olvasható. A *Kitüntetésem* c. fejezetből értesülünk, hogy Rákosi Jenőnek 1896-ban magyar nemességgel való kitüntetése ellen milyen gálád módon ármánykodtak, holott a magyar kormány fölterjesztette. Nem első eset, – magam is tudnék példát mondani nem egyet – hogy a kabinetirodánál, néha a magyar kormány bosszantására megakadályozott, vagy legalább leszállított az osztrák *séf* magyar minisztertanácsi határozattal fölterjesztett kitüntetést. Külön fejezetben szól Rákosi saját családjáról a *Szent család* címen, mert tréfás gúnnyal így nevezték a Rákosi-családot. Sok érdekes családi adat van e néhány lapon. „Egy se akadt köztünk kivetni való” – mondja büszkén a nagy író, akiről tudjuk, hogy mily gyöngéden szerette családját, melynek jó szelleme, támogatója volt tűzön-vízen át. Néhány lapon, a Befejezésében, összefoglalja életének úgyszólván vezető motívumait. Mindig azt tartotta – úgymond, – hogy az ő cselekedetei az – írásai ... „Politikai programom volt (egy és ugyanaz) magánéletemben, a társadalmi életben, a művészetben s a politikában: a *magyarság* ... életem törvényét ma épp úgy tartom, mint bármikor, minden viszonyok közt tartottam s állok a zászló alatt, melyre az volt, az van és az lesz írva, amíg élek: *A magyarságért*. Minden egyéb a politikai életben csak divat, csak ötlet, csak szeszély, csak érdek. Ez az egy örök és változhatatlan.”

Az újabb magyar memoár-irodalom leghatalmasabb, legérdekesebb műve Rákosi Jenő *Emlékezései*.

Dr. 'Gyalui' Farkas.

Erdélyi Lexikon. Szerkesztette: dr. Osvát Kálmán. Oradea-Nagyvárad 1828. K. 8-r. 318 l. Szabadsajtó könyv- és Lapkiadó R.-T. Satu-Măre (Szatmár).

Szerkesztője lexikont ígért, de csak szótárt, csak erdélyi ábécét tudott adni. Tévedés. Nem szótár, amit adott, hanem csupán hanyagul összetakolt szöszedet, amilyennel a megszorult diák szokott szerencsét próbálni egy tízperces szünet lázas tevékenysége után. Diák uramat rajtakapják. De ő mégis és természetesen panaszkodik, hogy vele méltánytalanul bántak el, igazságtalanság történt.

A könyv terv nélkül csinálódott. Nincs az erdélyi életnek egyetlen ága, melyről teljes képet adna még a meglévő kerethez arányosan sem. Ellenben minden benne van, amit neki beküldtek, amit munkatársai feldolgoztak.

A munkatársak – őszinte elismeréssel említem föl – komolyan és lelkiismeretesen dolgoztak. Amit az Astra, a szebeni Kulturamt s az előszóban említett munkatársak küldtek be, pontos, tárgyyszerű, tartalmilag is megfelelően jó. Ellenben a szerkesztés gondatlan, terv és cél nélkül való. *Egyik* következménye a felvett anyag egyenetlensége. Magyar nyelven, tehát magyar közönségnek készült lexikonban szabad-e előfordulnia olyan aránytalanságnak, mint amilyenre itt lépten-nyomon ráakadunk? Pl. a *Kronstädter Allgemeine Sparkassa* sokkal több helyet kapott, mint az *Erdélyi Múzeum Egyesület valamennyi gyűjteménye együtt. Radu* Jakabról éppen annyi sor beszél, mint *Szabolcskáról; Rebreanu* két annyi sort kapott, mint *Ravasz* László. A román és szász anyag tehát mennyiségben és minőségben is felette áll a magyarnak.

A magyar anyag önmagában is tervszerűtlen és komolytalan. Nézzük az ipar, kereskedelem, pénzügy, szóval a közgazdaság alá tartozó címszokat. Helyén van, hogy közgazdasági életünk legkiválóbb vezéregyéniségeit külön címszó alatt bemutatja. De hogy miért kell annyi bankot, gépgyárat, szeszfőzdet, sörgyárat *külön* címszó alatt felvenni, azt bajos megértenünk első pillanatra. Hiszen a különböző Compasszok, kereskedelmi évkönyvek hivatottak *erre* (s el is végzik). Ha már az ábécé okvetetlen akart valamit adni e téren, akkor bankok, sörgyárak, gépgyártás stb. gyűjtő címszó alatt kellett volna egyszerűen felsorolni – a legnevezetesebbeket. Csakhogy ez esetben el kellett volna hagyni a vezérigazgatók és technikai vezetők *nevét*, s a jelentéktelen közgazdasági vállalatokat mindenestől. Persze kevesebb előfizető került volna ki. Az előfizetők számának szaporítására irányuló törekvés világosan fölismerhető. Nem hibáztatom a törekvést, csak a módszert. Am fogjon a hiúság lépésszejjével minél több előfizetőt, de ne honorálja külön címszóval a fontos közérdekű tudnivalók terhére és elhanyagolásával. Nyomtassa ki a könyv végére az előfizetők névsorát. Az *Erdélyi Lexikon* a közönség jóhiszemű váraozását nem vette komolyan. Játékot űzött vele.

Még néhány adat a tervszerűtlenségre: Mészáros István az enyedi kolégium s az E. I. T. jótékony alapítója nincs benne a lexikonban, ellenben több vidéki színész külön címszót kapott, mivelhogy nagyok az érdemei: „*szeretreméltó színész egyéniség, bravuros operett-táncos.*” Cs. Lázár László, az Emke egyik patrónusa, mintagazda és író, szintén kiszorult, hogy jusson 14 sornyi hely olyan férfiúnak, aki egyik kereskedelmi bíróság ülésén „gyakran visz elnöki szerepet”, vagy aki a lexikont „adatgyűjtéssel segítette”. Minden újságírónak kijut átlagosan tíz sor. Benami, Kibédi Sándor kiérdemelt 13–13-at, Rados M. 18-at, Gyallay Domokos nagy nehezen kapott 26 sort, Aprily is felvitte 34-ig, míg Silbermann Jenő 37-et kapott (arcképpel), Kuncz Aladár 40-et (de már arckép nélkül).

Ez a számsor, melyhez hasonlót bárki könnyen kijegyezhet, igazolja a tervszerűtlenséget. Egyúttal rávilágít a lexikon értékmérőjére is. Míg bizonyos gondossággal jegyzi fel egyik név mellett, hogy pestvidéki tankerületi főigazgató lett (elfelejtve utána tenni, hogy a forradalom után, vagy még később), addig Gyallaynak „torockói bányász regénye érdekes meséjű regénykísérelt.” Az olyan híg jellemzésekéből, mint „közéleti szerepét a progresszív társadalmi megmozdulások istápolásában találta meg” (170 l.), „nincs szüksége alibi bizonyításra” (220 l.), „írásai és kultúrtörekvései kollektív érzésekre mutatnak” (229 l.), egész vicclapot vagy karrikatúra sorozatot lehetne összeállítani. Nem hiszem, hogy a szerkesztő jellemzéseire büszke volna komoly egyéniségű író. Annál is inkább, mert lexikonban adatot keresünk s nem fontoskodó buboré-

kokat, amilyenekkel tele van az Osvát notesze. Tele, különösen akkor, ha a címszó kedves neki. Pl. a 260 l. egyik cikkét így végzi: *Készülő* filozófiai munkájának egyik *nagy* fejezete, a *literarisan is érdekes* „Sexual horizont és Intellectual horizont” többrendbeli lapközlésekből és előadásokból már ismeretes” (az aláhúzások a cikkirótól származnak). Lexikonban szabad-e ilyen mondatra pazarolni a drága helyet? Olyan lexikonban, amelyekben nem fordul elő pl. az enyedi Bethlen kollégium?

Am hagyjuk e filozofikus sexual és intellectual horizontot s figyeljük meg a lexikon saját horizontját. Az eredménnyel hamar készen vagyunk. Lépten-nyomon mutatkozik, beleütközünk. Progresszív, tudjuk, hangzik látatlanból a felelet. Nem; más a lexikon horizontja. Destruktív. Kísérlet: *Sulyok* István királyhágómelléki ref. püspök kapott 20 sort, a nemrégiben magáról sokat beszéltető *Gyenge* János 14 sorral többet, 34-et. Nyilván jutalmul azért a (szerencsére utóbb hatóságilag is eltiltott) zavarért, mit Gyenge 1928 tavaszán éppen Sulyok püspökkel szemben és ellene felidézett. És amit a gondos lexikon *Presbiteri szabadegyház* címszó alatt még egyszer és külön is elmond 21 sorban. Nehogy elfelejtse az olvasó ezt a becses dolgot! Progresszió ez? Nem, destruktció. Az ő szeme arra van berendezve, az ő horizontján az tündöklik, ami ellenmondás, negatívum, ami bomlaszt; ami a közéletet, annak egyes meglévő pilléreit gyöngíti, morzsolja. Nem egy magasabbrendű kiegyenlítő pozitívum egy tömörebb oszlopépítés végett, ami a jóhiszemű progresszióval együtt jár, hanem viszketegeből, vagy egy nyilván kicsinyesebb, gyermekded célra. *Kalotaszegi reformisták*, *néppárt* címszavak, továbbá az e néven elnevezett mozgalmakban részt vett férfiak külön címszavai (mert persze *mindenkinek* kijár a külön címszó): mind kedves alkalom a lexikonnak, hogy jobbra grimaszt vágjon, de balra elé ne haladjon, hogy kimutassa meleg érdeklődését a Gyenge Jánosok iránt.

És a lexikon ezek ellenére sem elégszik meg azzal, hogy megjelent. Út-törőnek, előmunkásnak jelenti ki magát. A hiányosságokért – úgy érzi – védekezés közben vádolnia kellene másokat, hogy *Ismerettár* helyeit ábécét adott, szubjektívét és hiányosat, de mégis az *erdélyi szavak valőrjét helyreigazított*. Mégis, mint egykor Zrinyi Miklós a maga költségén készült ágyúira odavéssette a jelmondatot: nemo me impune lacessit (póruslár, ki hozzám nyúl), Osvát is jelszót tűzött könyve első lapjára. Azt t. i., hogy: Több tisztelet!

Az önértetes jelszó helyes. Csak nem abban a viszonylatban, ahová az *Erdélyi Lexikon* igényeli. Több tiszteletet – az erdélyi magyar szellemi munkának és közönségnek, amelyik közművelődési, irodalmi és tudományos multjánál és jelenénél fogva is túl van az ábécés gyermeki éveken, hevenyében összekaparított szöszedetekre sincs szüksége. Több tiszteletet az erdélyi magyar életnek, melyben van ugyan tömérdek baj és fogyatkozás. De annyi még sincs, hogy ebből a lexikonból vegyenek tudomást róla s ennek az értékelése szerint ismerjék meg.

Dr. Kristóf György.